

20.03.2017

Костев В.

Аграрна сфера: якір чи компас?

Глобалізація модернізує умови формування інноваційної політики, зумовлює конкретні вимоги до її реалізації. Усвідомлення особливостей соціально-економічної ситуації, вивчення потенціалу західної й східної моделей економічного розвитку орієнтують на програму діяльності, у якій пріоритетна роль належить історичним, соціокультурним і методологічним факторам, що визначають аграрну основу вітчизняної інноваційної моделі ([Дзеркало тижня. Україна](#)).

<...> Як відомо, провідне місце в сучасній економіці належить економічним системам якісно нового технологічного рівня, в якому головну роль відіграє інтелектуальний ресурс.

На його основі формуються новітні тенденції:

– *хайтеграція*, або інтенсивний обмін високими технологіями, а не їх продаж;

– *сервізація*, що відображає падіння частки економічно активного населення у виробничій сфері;

– *софтизація*, або розвиток нематеріальних факторів виробничої діяльності.

На перший погляд, ці тенденції далекі від нашої дійсності. Чи так це? Для відповіді на це запитання необхідно вибрати модель інноваційної політики. Глобалізація модернізує умови формування інноваційної політики, зумовлює конкретні вимоги до її реалізації. Усвідомлення особливостей соціально-економічної ситуації, вивчення потенціалу західної й східної моделей економічного розвитку орієнтують на програму діяльності, в якій пріоритетна роль належить історичним, соціокультурним і методологічним факторам, що визначають **аграрну основу вітчизняної інноваційної моделі**.

Проблема розвитку наукомісткого ринку як необхідного стратегічного варіанта розвитку потребує інтеграції всіх елементів процесу в єдину систему з прозорою процедурою і прийнятними для всіх учасників вхідними й вихідними параметрами. Таким чином, організація наукомісткого ринку вважається необхідною умовою для реалізації головних виробничих складових процесу розвитку АПК, передбачених держпрограмами та бізнес-концепціями. Для залучення інвестицій важливе не стільки створення пільгових умов для іноземців, скільки налагодження сприятливого середовища для прибуткового функціонування капіталу,

причому рівною мірою як вітчизняного, так і зарубіжного. Пошук моделі розвитку економіки, що ґрунтується на ринкових принципах, можливий за умови зацікавленості в цьому її головних суб'єктів – бізнесу й держави. Для реалізації потенціалу інноваційної моделі необхідно, щоб її було сприйнято науковим співтовариством і бізнесовими структурами.

Базовою платформою економічної стратегії всіх розвинених країн стає інноваційна політика, що має істотні національні ознаки. Найвідомішими моделями *інноваційної* політики, що виправдали себе, виступають *західна* й *східна*. Західна, тобто *європейська класична модель вільного підприємництва*, що базується на протестантській етиці, раціоналізмі й індивідуалізмі, в епоху глобалізації представлена в американському варіанті. Її сучасними ознаками виступають технопарки й науково-технологічні зони.

Базу успіху американських технопарків створюють оптимізм та ентузіазм, індивідуалізм і особиста воля, заповзятливість, ризиковий капітал, критичне й незалежне мислення, відкритість для нових ідей і людей. До цього необхідно додати елітарні університети й коледжі, постійне навчання, взаємний обмін ідеями між університетами та промисловістю, місцеву ініціативу, розвиток неформальних зв'язків, рівні можливості, мобільність працюючих, регіональне, етнічне й культурне різноманіття. Основні фактори створення науково-технологічних зон: наявність технічного університету або науково-дослідного центру міжнародного класу, існування технологічної інфраструктури й венчурного капіталу, висококваліфікованої робочої сили і комфортних умов життя. Водночас **спроби адаптації американської моделі в Україні не справджують очікувань** (яскравий приклад – залучення іноземних менеджерів на високі посади в держструктурах).

Східна модель інноваційного розвитку орієнтована на забезпечення державою соціальних пріоритетів з допомогою стимулювання наукомістких технологій. Усвідомлення особливостей східної моделі досягається при аналізі її японського варіанта. Спроби перенести риси цієї моделі в реалії іншої країни, як правило, не приводять до очікуваних результатів. Причина, по-перше, у недостатньому дослідженні сучасної японської моделі інноваційних зрушень, а по-друге, у засобах узгодження економік перехідного періоду з потенціалом моделі інноваційної політики. Японський етнос після Другої світової війни діяв у рамках своїх географічних і ресурсних кордонів. Тривалий час у світі домінували уявлення, що Японія слабка в дослідженні невідомого й сильна в поліпшенні відомого.

Японський підхід полягав у тому, що майбутнє треба будувати, спираючись на минуле. До середини 1970-х років відчутною стає недостатність технологічних передумов економічного зростання. З одного

боку, запозичення й засвоєння науково-технічного досвіду стали наближатися до своїх меж у міру того, як розрив у технологічному розвитку між Японією й іншими розвиненими країнами скорочувався. З іншого боку, сам по собі доступ до іноземних технологій ускладнювався через загострення зовнішньоторговельних суперечностей.

Абсолютизація досягнень і тенденцій моделі «економічного дива» привела до двох наслідків: ототожнення технологічного потенціалу країни з соціокультурними зрушеннями та орієнтації на утопічні сценарії майбутнього. Так, визнаний класик сучасної політології З. Бжезинський вважає, що типова для 1980-х років точка зору, яка обіцяла Японії перетворення на наступну «наддержаву», сьогодні має вигляд історичної іронії. Дійсно, для виживання в епоху глобалізації японці вважають за необхідне бути ще більш революційними насамперед у підході до фундаментальних проблем науки й соціального життя. До кінця 80-х років ХХ ст. тільки Японії вдалося наздогнати і випередити провідні західні країни, використовувати їхні наукові й технологічні досягнення. Адаптація до нових умов відбувалася у формі перебудови економіки, сутність якої може бути визначена як перехід до нової моделі зростання.

В основі цього переходу лежать переважно інтенсивні форми головних факторів економічного розвитку: науково-технологічного процесу, сировинних та енергетичних ресурсів, робочої сили, основного капіталу, соціальних зв'язків. Позиції японських інтелектуалів стосовно проблеми економічної глобалізації утворюють спектр концепцій:

– *глобалізм*, орієнтований на ослаблення та скасування різних обмежень на надання ринковим механізмам найбільшої свободи;

– *регіоналізм*, що захищає позицію регіональних співтовариств і виходить за межі національних держав заради того, щоб протидіяти владі ринку;

– *націоналізм*, який підкреслює значення національних держав як основи для формування в індивіда почуття ідентичності та підтримує курс на збереження і зміцнення національної держави як сили, здатної протидіяти тенденціям ринку;

– *локалізм*, у рамках якого значну частину функцій держави передають місцевим організаціям і реалізують шляхом децентралізації потенціал регіонального суспільства.

На перетині різних підходів і дій чиновників, вплив яких зумовив необхідність трансформації моделі розвитку японської економіки, позначилися риси економічної моделі нового етапу. Деякі з них можна знайти в «Плані Танаки» (1972 р.), який передбачав спектр істотних змін,

орієнтував на перехід до іншої моделі економічних зрушень, закладав засади нового етапу економічного розвитку. Ідеологія цього етапу, на основі якої сформувалася модель «технополісного прориву», була розроблена з ініціативи Я. Накасоне спеціальною урядовою комісією, матеріали якої було опубліковано у квітні 1986 р. У результаті влада, приватні компанії та місцеве самоврядування активізують свої зусилля у сфері фундаментальних досліджень.

Для цього створюються центри й лабораторії, діяльність яких не орієнтована на безпосередній комерційний результат. Відбуваються зрушення, вектор яких – інноваційна модель розвитку, коли економічна безпека і виживання прямо залежать від творчого потенціалу й ефективності досліджень. Розробка ключових для фірм технологій відбувається незалежно від сьогохвилинної кон'юнктури.

Глобалізація забезпечила демаркацію двох якісних етапів розвитку японської економіки: «економічного дива», коли діяло гасло «роби краще те, що Захід робить добре!», і «технополісного прориву», у рамках якого справедливою є теза «творити нарівні з богами, управляти нарівні з королями й працювати нарівні з рабами!» (див. табл. 1).

Табл. 1. Передумови економічного зростання

1-й етап: економічне диво	2-й етап: технополісний прорив
Унікальна комбінація робочої сили й високої продуктивності праці	Поєднання можливостей глобалізації із соціальними й технологічними ресурсами
Науково-технічне й технологічне запозичення	Фундаментальні дослідження й творчий пошук
Стабільність організаційно-структурної організації потенціалу	Використання потенціалу тимчасових проектних груп
Логістизація інноваційної діяльності	Софтизація економіки
Держпідтримка аграрної сфери	Держпідтримка аграрної сфери

Японія реалізовує спільний план створення мережі з 20 технополісів – **центрів науки по всій країні**, на які було зроблено ставку як на двигун, що забезпечить зростання японської економіки. У технополісах відбувається комбінація науки, технології, традиційної японської культури й створюється нова єдність творчих людей.

Технополіс – це найперспективніша форма інтелектуалізації господарства, організації регіональних науково-виробничих комплексів. Це, як правило, нові міста, у яких, на відміну від технопарків, не тільки реалізовується ділова активність, а й проживають представники наукового співтовариства. Технополіс здійснюється як вільна зона епохи високих технологій, де відбувається комбінація науки й технології зі світовою та

традиційною національною культурою, що забезпечується формуванням системи творчих колективів і груп. Технополіси формуються на основі конкурентної орієнтації й організації економічної ефективності, що передбачає при їх створенні подолання традиційних бюрократичних форм управління. З погляду інфраструктури, технополіс передбачає розміщення біля базового міста, поруч з яким є сучасний аеропорт або станція швидкісної залізниці.

Зрозуміло, **говорити про самостійну адаптацію виправданої життям східної моделі, тобто створювати її вітчизняний варіант, поки що не доводиться.** На перший погляд, технополіси як центри поєднання науки, технології, виробництва й бізнесу на українській території постають феноменами майбутнього. Однак на проблему можна поглянути трохи інакше.

У контексті уявлень про сучасну модель слід звернути увагу на деякі конкретні факти, що їх можна розглядати як аргументи. Якщо використовувати можливості синергетичної парадигми, то можна відзначити кілька точок біфуркації, які вказують на близькість особливостей історичного руху Японії та України (див. табл. 2). Хоч як це на перший погляд парадоксально, радикальні припущення й висновки можна зробити, порівнюючи особливості шляху двох країн. При цьому йдеться не про аналогічність історичних ситуацій, а про їхню орієнтацію в точках біфуркації – про події, що незворотно формують риси майбутнього.

Табл. 2. Порівняльно-біфуркаційне бачення соціально-економічних зрушень

Точка біфуркації	Україна		Японія	
	Роки	Зміст	Роки	Зміст
Перша	1861	Реформа соціальних відносин	1868	Революція Мейдзі
Друга	1929– 1930	Створення колективних господарств	1946– 1947	Створення «демократичних» кооперативів
Третя	1991– 2017	Реформи перехідного періоду	1970– 1980	Початок епохи глобалізації

Слід звернути увагу на особливості другої точки біфуркації Японії. Покоління, причетне до політико-економічних дій перед війною й під час війни, було відсторонене від влади та впливу на формування смисложиттєвих орієнтацій наступних поколінь. Перед японським співтовариством було поставлене чітке й важливе завдання виживання та економічного відродження, а стратегічні й політичні питання взяла на себе окупаційна адміністрація. Це означало очевидний і відкритий зовнішній вплив.

Аналогічна ситуація склалася в третій точці біфуркації України

Після двох революцій влада загрузла в болоті корупції і втратила почуття історичної перспективи, а молодь сприймає майбутнє через міграційні можливості. У підсумку політика й економіка виявилися прив'язані до траншів, умов, меморандумів. Це означає неявний, закамуфльований зовнішній вплив.

Японія вже із середини 60-х років минулого століття змогла вирішити дуже важливу проблему – забезпечити країну продовольством. Саме тому, що цю проблему було вирішено переважно за рахунок самозабезпечення найважливішими продуктами харчування, особливості її реалізації викликають особливий інтерес. Сучасна Японія сфокусована на нових можливостях вирощування продуктів і нових технологіях в агросекторі.

Табл. 3. Деякі характеристики України і Японії

Показник	Японія	Україна
Загальна площа, кв. км	378 000	603 629
Кількість населення	126 382 000	42 512 000
Тривалість життя, років	82,3	67,7
Площа лісів щодо загальної, %	68	16
Площа сільгоспугідь, млн га	11,0	42,8
Чорний рядок	2011 р. Фукусіма	1986 р. Чорнобиль

Цінність японського досвіду розв'язання продовольчої проблеми можна оцінити, якщо усвідомити, в яких несприятливих природних умовах і якими засобами цього було досягнуто:

1. Ґрунтове покриття Японських островів вирізняється великою різноманітністю. На гірських схилах переважають ґрунти з недостатньою кількістю поживних речовин, і тільки на рівнинах зустрічаються більш родючі суглинки.

2. Страшний бич японського сільського господарства – тайфуни, яких за рік буває до 14. Найбільш руйнівна сила тайфунів припадає на серпень-вересень, тому практично до кінця року немає впевненості у збиранні повноцінного врожаю.

3. Незмінним болем японського землеробства тривалий час були повені, але створення системи дамб і регулювання річок значною мірою втихомирили їхню руйнівну дію.

Крім того, розмір одноосібних господарств суттєво впливає на системне використання оптимальних технологій. Власник одного-двох гектарів землі за японськими мірками є поміщиком. Тому використання потужних

тракторів та інших сучасних сільгоспмашин обмежується в Японії природними умовами та мізерними земельними ділянками.

Народ України змушений долати свої труднощі переважно соціального характеру. Згідно з Конституцією України (ст. 13) земля й природні ресурси виступають об'єктами власності народу. Водночас держава вживає заходів із продажу частини земель зарубіжним інвесторам. При цьому юристи всіх мастей і рівнів доводять, що це не суперечить законам, прийнятим Верховною Радою. На сьогодні понад 2,2 млн га українських сільгоспугідь перебуває в руках іноземців.

У нинішній ситуації закодовано не парадоксальну або аномальну логіку, а логіку особливого типу – антинародну. **У разі її реалізації через 3–4 роки доведеться вирощене на нашій землі зерно ввозити з-за кордону, а причиною народних збурень стане ціна на хліб.** Пропозиції уряду в такому напрямі надовго поставлять країну на якір у «затоці» убогості, депресії, деградації.

Таким чином, на сьогодні обидві країни, перебуваючи на різних соціокультурних і технологічних витках, зберігають глибокий зв'язок із сільськогосподарською діяльністю в наявних географічних і політичних координатах.

У цілому з країни з великим впливом аграрного сектору Японія перетворилася за післявоєнні роки на одну з найрозвиненіших у промисловому і технологічному сенсі країн світу. Позитивні зрушення були невіддільними від перетворень в аграрній сфері, що радикальним чином визначали її роль у соціокультурних зрушеннях.

Такі зрушення пов'язані з управлінськими діями. При цьому державні науково-дослідні установи центрального підпорядкування, а також комерційні структури працюють у тісній взаємодії з муніципально-префектурними дослідницькими станціями, створеними по всій країні. Мета створення такої широкої мережі станцій – пошук шляхів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва у зв'язку зі швидким зростанням населення та збільшенням потреб у продуктах харчування. Загалом раціональна організація сільськогосподарської науки і впровадження результатів досліджень дали змогу японському науковому співтовариству (до 10 тис. осіб) створити основи вирішення продовольчої проблеми.

На формування сучасної інноваційної економіки суттєво впливає феномен софтизації, наслідки дії якої почали усвідомлюватися на фінальній фазі «економічного дива». Наприклад, високий динамізм перетворень у японській економіці за останній період пов'язаний насамперед із посиленням впливу комплексу дій, за якими закріпилася назва «софтизація економіки».

Явище софтизації в західних моделях модернізації економіки розпорошено до рівня специфічних дій та окремих операцій у межах різних концепцій менеджменту. Тоді як в економіці розвинених країн Східної Азії зберігається системний характер явища й усвідомлюється його потенціал. Софтизація за своєю сутністю з'являється як новий ресурс творчої діяльності, що розкривається в епоху глобалізації і відіграє значну роль у продуктивності моделі інноваційного розвитку.

Софтизація як фактор економічної сфери потребує більшої уваги до креативної діяльності як у рамках конкретних фірм, так і на рівнях держуправління. Як соціально-економічне явище, софтизація пов'язана зі зростанням ролі нематеріальних ресурсів у забезпеченні суспільного виробництва.

Софтизація допомагає позбутися стереотипів діяльності, що трактувалися як диктат економічних орієнтирів. Ідеться не про послаблення економічного законодавства, а про істотну зміну кута зору, під яким розглядаються цілі підприємницької діяльності та засоби їх досягнення. Вкраплення софтизації виконують функції своєрідного мастила між твердими деталями господарського механізму, якими перенаситилася економіка в результаті її ускладнення.

У софтизації втілюються ті переваги й особливості суспільного життя, які науковим співтовариством ототожнюються з постіндустріальним суспільством, наслідками третьої хвилі, реальністю буття інформаційної епохи. Софтизація як довгострокова тенденція реалізується не в загальних гаслах, а в конкретних організаційно-конструктивних заходах, що забезпечують перехід до креативного рівня діяльності. При цьому втілення потенціалу софтизації потребує перегляду попередньої системи цінностей, які освячували економічний імператив.

У контексті сучасної моделі японська економіка перейшла до екологічного імперативу, зміст якого вкладається у формулу «поважати природу й любити землю!». В українській дійсності стає основною орієнтація на те, що земля дійсно є основним національним багатством. Питання про імператив у практичній площині поки що не стоїть.

Вдумливий читач самостійно оцінив ситуацію й очікує конструктивних пропозицій. Перш ніж до них перейти, слід зафіксувати базу реальної взаємодії.

У Японії:

- наявність достатнього ризикового, венчурного капіталу;
- технологічний та інтелектуальний потенціал, відшліфований у проекті «технополісного прориву»;

- готовність до варіантного сприйняття майбутнього;
- відсутність земельних ресурсів для проведення поглиблених досліджень в агросфері.

В Україні:

- стійка недовіра до тривалих інвестицій;
- академічна система наукових досліджень і університетська підготовка кадрів;
- невпевненість у невизначеному майбутньому;
- наявність слабо використовуваних земельних ресурсів і хронічного мораторію на продаж землі.

Завданням номер один на найближчий час стає залучення японського інвестора в спільну програму інтенсифікації аграрної сфери. Центральними в програмі є два пункти:

- створення агротехнополісу в Чорнобильській зоні;
- розгортання дослідних центрів на землях інститутів і дослідних станцій УААН.

Безумовно, розробка й реалізація програми потребує злагоджених дій управлінських структур, наукового співтовариства, громадянського суспільства, місцевого самоврядування, а також фермерського активу. Особливу роль мають відіграти дипломатичні служби. Водночас здійснення програми в жодному разі навіть на етапі обговорення не можна передоручати держструктурам, але необхідно забезпечити їхню постійну участь, як і контроль з боку ЗМІ та моральних авторитетів країни.

Для правильного курсу у вируючих течіях майбутнього необхідний надійний компас. І створювати його треба не в цехах Укроборонпрому, а в дослідних лабораторіях агросфери.